

בין ניצול להצלה: תיאוריה אקו פמיניסטית של יחסי טבע, תרבות וחברה בישראל

מאת: ד"ר עדנה גורני*

זהו ספר ראשון מסוגו שבוחן את סיפורי פיתוח הסביבה ואת סיפורי הגנת הטבע בישראל מזווית ראייה אקו פמיניסטית שמשלבת שני תחומי דעת – אקולוגיה ומגדר. החשיבה האקו פמיניסטית מאפשרת ניתוח מורכב של סיפורים מורכבים ומציאות מורכבת – סיפור היחסים שלנו עם הארץ ונופיה ועם תושביה. סיפור עמק החולה עובר בספר כחוט השני שכן מעשה ייבוש החולה הוא סיפור לאומי שהפך למיתוס שהולך ומתכרסם מתוך ההבנה שנעשתה טעות אקולוגית וחלקים מהאזור המיושב הוצפו מחדש.

כל עיסוק בקרקע ובאדמה הוא פוליטי. למרות זאת, השיח הסביבתי בישראל עובר בדרך כלל תהליך של דה-פוליטיזציה ונותר מעוקר מהרלוונטיות שלו לנושאים מגדריים, חברתיים, לאומיים ואתניים. החשיבה האקו פמיניסטית גורסת כי לא ניתן להפריד בין סוגיות סביבתיות וחברתיות. על ידי הצגת ההקשרים וחשיפת סיפורים מושתקים מציג הספר הסתכלות אחרת על העבר וההווה ומתוכם אפשרות לכיוון חדש בעתיד.

החשיבה האקו פמיניסטית מרכיבה על פניה "משקפיים" שמשלבים בחינה של יחס החברה והתרבות אל טבע, נשים וילידים. שורשיה של התנועה האקו פמיניסטית מרובים, והיא יונקת מקשת רחבה של תפיסות ואמונות, החל מגישות רוחניות ועד לחשיבה אקדמית ולאקטיביזם חברתי בעד צדק סביבתי, נגד מלחמה ומיליטריזם, נגד נשק גרעיני, ונגד ניצול והרס הסביבה. המיזוג של אקו (ביוונית: OIKOS, בית ובהרחבה, סביבה) ושל פמיניזם מתייחס למודעות הולכת וגוברת כי בעיות, שנחשבו בעבר לבעיות אקולוגיות "טהורות", מושפעות מנושאים חברתיים ופוליטיים ומשליכות עליהם ולהפך – כי נושאים שנחשבו כשייכים לתחום הבלעדי של החברה והתרבות מקיימים יחסי גומלין עם נושאים סביבתיים.

החשיבה האקו פמיניסטית חושפת ומבקרת את החשיבה הדואלית שנמצאת בבסיס החשיבה המערבית. הדואליזם הוא צורת חשיבה הקשורה לכוח ולהצדקת השליטה. על פי צורת חשיבה זו, נוצר בין שני גורמים פיצול שאינו ניטרלי אלא הירארכי, כלומר במקום לראות הבדלים בין גורמים השונים זה מזה אבל השווים בערכם, נראים ההבדלים כמבטאים שוני מהותי ועקרוני שגוזר ערך ומעמד שונה.

אחד הפיצולים הבסיסיים שעומדים בבסיס החשיבה האנושית הוא הפיצול בין האני לאחר. אין כמובן בעיה בעצם ההפרדה בין האני לבין האחר. "קטגוריית ה'אחר' היא ראשונית כמו התודעה עצמה [...] כל קבוצת אנשים המגדירה את עצמה ככזאת מציבה מולה מיד את האחרת" (דה-בובואר, 2001, 13). בתהליך זה מתורגם השוני של האחר לתכונות שליליות ששונות במהותן מתכונותיו החיוביות של האני. אותם הבדלים בין האני לאחר נתפסים כ"טבעיים" ובלתי ניתנים לשינוי. ואם לא די בכך שהאחר מוגדר כשלילי או כנחות, הוא אף אינו מוגדר בזכות עצמו אלא רק כניגודו של האני.

בצורה זו נעשה פיצול בין גבר לאישה. האישה אינה מוגדרת בפני עצמה אלא רק כהיפוכו של הגבר, כזו שחסרה את התכונות הגבריות, כנחותה ממנו. זוהי נקודה עקרונית שחוזרת על עצמה – לא זו בלבד שהגבר והאישה מוגדרים כשונים אלא שהם גם שונים בערכם ויתרה מכך, הגבר הוא האוניברסלי והנורמטיבי – האישה סוטה מן הנורמה, היא "האחרת" המוגדרת לא בפני עצמה אלא בשונותה מאמת המידה הגברית. במקביל לפיצול בין גבר לאישה נעשה הפיצול בין תרבות לטבע. הגבר נתפס כמייצג התרבות ששולטת בטבע הגופי/חומרני, עולם הצמחים ובעלי החיים. האישה מזוהה לא רק עם הגוף (היולד) אלא גם עם הטבע – היא אדמה והאדמה היא אם, כפי שמשתקף בביטוי אימא אדמה. אותם יחסי בעלות וקניין שקיימים בין הגבר לאדמה (ובין תרבות

לטבע) קיימים גם בין הגבר לאישה, כפי שבולט בעברית בשימוש במילה בעל ובקשר בין בעלות ובעילה.

במקביל נעשים פיצולים נוספים בין לבן ושחור, בין מתיישב (קולוניאליסט) ליליד, בין אדון לעבד, ובין זוגות רבים נוספים כמו סובייקט/אובייקט, רציונאל/רגש ועוד. השחור, העבד, היליד, מזוהים עם הגוף ועם הטבע, ונתפסים כקרובים לבעלי חיים יותר מאשר לבני אדם, כלומר הם לא אנושיים בניגוד לאדון הלבן. הזוגות הדואליים האלה קשורים ביניהם מבחינת התפיסה והשפה ומחזקים זה את זה בטיעונים מעגליים. נחיתות הטבע או הגוף מסבירים באופן מובן מאליו את נחיתות כל המזוהים עימם – האישה, היליד, העבד.

החידוש של החשיבה האקופמיניסטית הוא בחשיפתם של הקשרים התפיסתיים והלשוניים ושל מערכות הסמלים המבנים את הדמיון בין טבע, נשים וילידים כ"אחרים" ביחס לתרבות, לגברים ולמתיישבים (קולוניאליסטים). כמו כן מצביעה החשיבה האקופמיניסטית על האופן שבה השתמשה התרבות הפטריארכלית המערבית בתפיסות אלו על מנת להצדיק את השליטה באחרים. בשל הקשרים הללו לא ניתן יהיה לשנות את היחס אל הטבע ללא מודעות פמיניסטית, וללא מודעות לגזענות ולסקסיזם, ולא ניתן יהיה לשנות את היחס אל נשים או אל ילידים, ללא מודעות סביבתית. אי אפשר לפתור את הבעיות הסביבתיות רק על ידי אקולוגים או מדענים מומחים, שכן לבעיות אלו שורשים תרבותיים עמוקים שקשורים למערכת פטריארכלית-גברית. החשיבה האקופמיניסטית מצביעה על הדמיון ביחס אל ה"אחר" – טבע-אישה-יליד. לכן, על מנת לשנות יחס זה, יש לערוך את החיבורים המקבילים בין נושאים חברתיים וסביבתיים וליצור קואליציות בין ארגונים סביבתיים וחברתיים.

בשל המודעות הגוברת לחשיבות הנושאים הסביבתיים יש הגורסים כי החשיבה האקופמיניסטית מבשרת את הגל הפמיניסטי השלישי. על ההכרה ההולכת וגוברת בחשיבות החיבורים האלה תעיד העובדה שפרס נובל לשלום לשנת 2004 הוענק בפעם הראשונה לפעילת סביבה מקניה, וונגרי מאתאי (Wangari Maathai). על הקשר בין חברה וסביבה ובין שלום וחלוקת משאבים יעידו דבריה בעת קבלת הפרס: "אם היינו יודעים לנהל את משאבינו בצורה בת-קיימא, היו פוחתים הקונפליקטים על המשאבים. כך, ההגנה על הסביבה הגלובלית קשורה באופן ישיר להשגת שלום".

מתוך מודעות זאת בוחן הספר את הסיפורים המיתיים של הייבוש והפרחת השממה מצד אחד, ושל הגנת הטבע מצד שני, תוך ניסיון לחשוף את יחסי הכוח והשפעתם על חלוקת המשאבים הסביבתיים בין גברים ונשים, בין יהודים לפלסטינים, בין אשכנזים למזרחים ובין תרבות לטבע. נעשה ניסיון להחיות סיפורים אלטרנטיביים שהושתקו והועלמו ורק קיומם אלו בצד אלו יכול לייצג את המציאות המגוונת ורבת הפנים ביחסנו לטבע ולסביבה. כדי לחולל שינוי אמיתי, גרסה המשוררת השחורה אודרי לורד, יש לפתח כלים חדשים של שפה וחשיבה "משום שכליו של האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון. יתכן שהם יאפשרו לנו לנצח אותו במשחקו שלו באופן זמני, אך לא יאפשרו לנו לחולל שינוי אמיתי" (לורד, 2006, 193).

דה בובואר, ס' (2001). **המין השני**. תרגום: שרון פרמינגר. תל אביב: בבל.
לורד, א' (2006). כליו של האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון, תרגום: עדנה גורני, בתוך: ד' באום ואחרות (עורכות) **ללמוד פמיניזם: מקראה** (עמ' 192 - 194). תל אביב: האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ולחקר המגדר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

Maathai W. M. (2006). **Unbowed – One Woman's Story**. London: William Heinemann.

* ד"ר עדנה גורני היא אקולוגית ופמיניסטית ומשלבת מחקר, הוראה, כתיבה ואקטיביזם בתחומים של יחסי הגומלין בין סביבה וחברה ובין מדע ומגדר.